

ὅτι θέλουσι προσβάλει τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἀγαθόν. Ἄλλ' ἡ δυσμενὴς περὶ τῶν λαῶν γνώμη προέρχεται, ὅτι ἕκαστος περὶ τοῦ λαοῦ, καὶ ὅταν ἄρχῃ ἔτι, ἄφοβος καὶ ἐλεύθερος, δύναται κακῶς νὰ λαλή, ἐνῶ περὶ τῶν ἡγεμόνων λαλοῦσιν ἀείποτε μετὰ πολλῆς περισκέψεως καὶ φόβου¹.

Τοιαύτη εἶνε ἡ φυσιολογία τοῦ λαοῦ, τὸ πρῶτον ἀναλυομένου ἐν τῇ πλήρει αὐτοῦ ἐννοίᾳ καὶ ἐνότῃτι ὑπὸ τοῦ θεωρητικοῦ τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας. Ἄπαντες οἱ ἀρχαῖοι πολιτειογράφοι λαλοῦσι μετ' ὀλιγωρίας, μετὰ περιφρονήσεως πολλάκις, περὶ τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων, ἐν ἴσῃ μοίρᾳ θεωρουμένων πρὸς τοὺς δούλους· ἀλλὰ κατὰ τῆς Μακιαβέλλης κατὰ πρῶτον ὁ λαὸς λαμβάνει συνείδησιν τῆς ἀτομικότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποστολῆς, διὰ τὴν κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον ὁ πρῶτιστος παράγων τῆς προόδου, συμμετέχων εἰς ἅπαντα τὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας, καὶ ἐπιβάλλων ἐπ' αὐτῶν τὴν ἀνεξίτηλον σφραγίδα τοῦ πνεύματός του. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι οἱ λαοὶ ἐκδηλοῦσι πολλάκις θηριώδη ἐνστικτα, καταλαμβάνονται ὑπὸ μανίας, ἀλλὰ κατὰ βάθος καὶ ἐν τῇ ἐνότῃτι αὐτῶν ἐξετάζόμενοι, εἶνε ἀγαθοί, πρὸς τὸ ἀγαθὸν μᾶλλον ἢ τὸ πονηρὸν τρέφοντες κλίσειν, ἐπιτυχῶς δ' ἀνατρεφόμενοι, δημιουργοῦσι τὰ μεγάλα ἱστορικὰ ἔργα, ἅτινα ἐγίνωσκεν ἤδη ὁ Μακιαβέλλης ἐν ταῖς ἰταλικαῖς δημοκρατίαις, καθ' ἣν στιγμὴν ἐλάμβανε τὴν ἀπολογία τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν τιμαριωτικῶν τάσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀριστοκρατίας. «Μηδεὶς ἡγεμῶν, λέγει, ἀχθῆσθω ἐπὶ ἀμαρτήματι, διαπρακτομένῳ ὑπὸ τοῦ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ διατελοῦντος λαοῦ, διότι τὰ τοιαῦτα ἀμαρτήματα γεννῶνται ἐκ τῆς ὀλιγωρίας αὐτῶν μᾶλλον, ἢ ἐκ τῶν φαύλων αὐτῶν παραδειγμάτων. Ὁ δὲ ἐξετάζων τοὺς λαούς, τοὺς νομιζομένους κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους ληστρικοὺς καὶ ἔχοντας πονηρὰς κλίσεις, θέλει εὐρεῖ, ὅτι τοῦτο προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τῶν ἰδίων ἀρχόντων, ἐνόχων ἐπὶ ταῖς αὐταῖς ἀκολασίαις².

Τινὲς τῶν περὶ πολιτείας γραψάντων διακρίνουσι τρία εἶδη πολιτειῶν: *μοναρχίαν*, *ἀριστοκρατίαν*, *δημοκρατίαν*, ἀλλ' ἕτεροι, κατὰ δὲ τὴν γνώμην πολλῶν σοφώτεροι, φρονοῦσιν ὅτι ἕξ εἶδη ὑπάρχουσι κυβερνήσεων, ἕξ ὧν τὰ τρία μὲν ἀποτρόπαια, τὰ δ' ἕτερα τρία ἀγαθὰ καθ' ἑαυτὰ, ἀλλ' εὐχερῶς δυνάμενα νὰ διαφθαρῶσι. Καὶ τὰ μὲν ἀγαθὰ εἶνε τὰ ἤδη εἰρημένα, τὰ δ' ἕτερα τρία πηγάζουσιν ἐξ αὐτῶν, συγγενῶς καὶ εὐχερῶς μεταπίπτοντα ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἕτερον: οὕτως ἡ βασιλεία εὐχερῶς καθίσταται τυραννίς, ἡ ἀριστοκρατία ὀλιγαρχία καὶ ἡ δημοκρατία ὄχλοκρατία.... Τὰ τρία ταῦτα τῶν κυβερνήσεων εἶδη ἐγεννήθησαν τυχαίως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, διότι ἐν ἀρχῇ τοῦ κόσμου οἱ ἄνθρωποι ἔβον τὸ πρῶτον μὲν διεσπαρμένοι, δίκην θηρίων, ἀλλὰ βραδύτερον, πολλαπλασιασθέντες, συνηθροίσθησαν περὶ τὸν ἰσχυρότατον αὐτῶν, πρὸς ὑπερέπι-

¹ Discorsi I, 58. ² Discorsi III, 29.

σιν, ἀναγνωρίσαντες ἅμα αὐτὸν ἀρχηγὸν καὶ ὑπακούσαντες αὐτῷ· ἀλλὰ βαθμηδὸν, ἐπελθούσης τῆς διακρίσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δικαίου, ἐδου-
 μιουργήθησαν ἅμα νόμοι καὶ ποιναὶ κατὰ τῶν πράξεων τῶν ἐναντίων τῷ
 δικαίῳ, ἐξ οὗ καὶ ἡ δικαιοσύνη. Οὕτως ἐν τῷ μέλλοντι, ἐν τῇ ἐκλογῇ
 τοῦ ἡγεμόνος, ἐζητεῖτο οὐχὶ πλέον ὁ τολμηρότατος, ἀλλ' ὁ δικαιοτά-
 τος· ὅτε δ' ἀκολούθως οἱ ἡγεμόνες ἐγίνοντο διὰ διαδοχῆς, οὐχὶ δὲ
 δι' ἐκλογῆς, οἱ διαφθαρέντες ἀπόγονοι ἀπεμακρύνθησαν τῆς ἀρετῆς τῶν
 προγόνων, ἀμελοῦντες δὲ τὰς εὐγενεῖς πράξεις, ἐσκέπτοντο μόνον περὶ
 τῆς μεγαλοπρεπείας καὶ ἡδονῆς, περὶ πᾶσαν τέρψιν τυρβάζοντες· οὕτως
 ὁ ἡγεμὼν, ἐκ φόβου μεταχειριζόμενος κακώσους, κατέστη ἐπὶ τέλους τύ-
 ραννος· ἐντεῦθεν ἀρχονται αἱ συνωμοσίαι πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ τυράννου,
 προερχόμεναι οὐχὶ ἐκ τῶν ἀσθενῶν ἢ ἐκ τῶν δειλῶν, τῶν πολλῶν, ἀλλ' ἐκ
 τῶν ὀλίγων, τῶν ἐπὶ πνευματικῇ ἰσχύϊ, πλούτῳ καὶ εὐγενεῖα διαπρε-
 πόντων, δυσφορούντων ἐπὶ τῷ ἀτίμῳ τοῦ ἡγεμόνος βίῳ. Τὸ δὲ πλῆθος,
 ἀκολουθοῦν τοὺς ἰσχυροὺς τούτους, ὀπλίζεται κατὰ τοῦ ἡγεμόνος, ἐκθρο-
 νισθέντος δ' αὐτοῦ, ὑπακούει εἰς αὐτούς, καθὼ ἐλευθερωτάς· οὗτοι
 τὸ πρῶτον ὀρίζουσι νόμους, ὑπηρετοῦντας τὸ κοινὸν καλόν, μετὰ μεγά-
 λης προσοχῆς μεριμνῶντες περὶ τῶν ὑποθέσεων τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς
 κοινωνίας. Κατόπιν, τῆς διοικήσεως περιελθούσης εἰς τοὺς ἀπογόνους,
 ἀγνοοῦντες τὰς τῆς τύχης μεταβολάς, δυστροποῦσι πρὸς τὴν ἀστικὴν
 ἰσότητα, καθιστάμενοι ἄρπαγες, φιλότιμοι, δυνάσται κατὰ γυναικῶν,
 μεταβάλλοντες τὴν κυβέρνησιν τὴν ἀρίστην εἰς κυβέρνησιν ὀλιγαρχικὴν,
 ἥκιστα δὲ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰ δίκαια τοῦ πολίτου· οὕτω τὸ πλῆθος
 κορέννυται μετ' ὀλίγον τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, ὡς προηγουμένως τῆς τοῦ τυ-
 ράννου, καὶ ὑπηρετεῖ παντὶ τῷ δυναμένῳ ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὸ τῆς τυραν-
 νίας ταύτης· ἐντεῦθεν δὲ γεννᾶται ἡ δημοκρατία, τοῦ πλήθους ἀναμι-
 μνησκομένου τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐνός καὶ τῆς τῶν ὀλίγων, καὶ αἰσθανομένου
 ἀποστροφὴν πρὸς ἀμφοτέρω τὰ εἶδη ταῦτα τῆς κυβερνήσεως· ἀλλὰ καὶ
 ἡ δημοκρατία δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ μακρὸν χρόνον, μίαν γενεάν
 μόνον διαρκείας ἔχουσα, διαφθειρομένη δὲ μετ' ὀλίγον εἰς ἀκολασίαν,
 ἐκάστου κατ' ἴδιον ζῶντος τρόπον, πολλῶν δ' ἀδικιῶν καθ' ἐκάστην τε-
 λουμένων· οὕτω, πρὸς ἀποφυγὴν τοιαύτης καταστάσεως, ζητεῖται καὶ πάλ-
 λιν ἡ σωτηρία τοῦ λαοῦ ἐν τῇ μοναρχίᾳ, ἀπὸ ταύτης δὲ κατὰ βαθμιαίαν
 διαδοχὴν μεταβάλλεται ἡ πολιτεία, καθὰ ἤδη διετυπώθη, μέχρις ὅτου
 μεταστῆ καὶ πάλιν εἰς τὴν ὀχλοκρατίαν. Οὗτος εἶνε ὁ κύκλος, περὶ ὃν
 στρέφεται πᾶσα κοινωνία, ἔχουσα τοσαῦτα ζωτικὰ στοιχεῖα, ὥστε νὰ
 δύναται νὰ ὑποστῇ τὰς μεταβολὰς ταύτας καὶ ὀρθῶς νὰ τηρηθῇ ἐν τῇ
 ἱστορίᾳ.

Αἱ ποικίλαι ἐκδηλώσεις τῶν πολιτειῶν καὶ αἱ ἀναγκαῖαι ἐν τῷ βίῳ
 αὐτῶν μεταβολαὶ ἄγουσιν εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ἐπαναστάσεων, ὡς ἀνα-

ποφεύκτου ὄρου τῆς ἀνθρωπίνης προόδου, συντελοῦντος εἰς τὴν ἐπ' αἰσιω-
 τέροις ὄροις ἀνάπτυξιν καὶ ἀλλοίωσιν τῆς κοινωνίας. Ἡ θεωρία τῶν
 ἐπαναστάσεων εἶνε ἐν τῶν καλλίστων κεφαλαίων τῶν περὶ τῆς πρώτης
 δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου λόγων τοῦ Μακιαδέλλη, δεικνύον τὸ βαθὺ
 ἐκεῖνο καὶ παρατηρητικὸν πνεῦμα, οἷον ἐμόρφωσαν αὐτὸ αἱ πολιτικαὶ
 περιπέτεαι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. «Εἶνε ἀναμφισβήτητος ἀλή-
 θεια, ὅτι ἅπαντα τὰ ἐπὶ τῆς γῆς πράγματα ἔχουσι τῆς ζωῆς αὐτῶν τὸ
 τέρμα. Ἄλλ' ἐκεῖνοι μόνον περατοῦσι πλήρη τὸν ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ ὑποδε-
 δειγμένον αὐτοῖς καθολικὸν ὄρομον, οἵτινες δὲν εἶνε ἄτακτοι περὶ τὸ
 σῶμα αὐτῶν, ἀλλὰ τηροῦσιν αὐτὸ ἐν τοιαύτῃ τάξει, ὥστε δὲν μεταβάλλε-
 ται, ἢ μεταβαλλόμενον, γίνεται μᾶλλον πρὸς σωτηρίαν, ἢ πρὸς καταστρο-
 φήν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος περὶ συνθέτων σωμάτων, ὅποια εἶνε αἱ πολι-
 τεῖαι καὶ τὰ θρησκευτά, φρονῶ ὅτι αἱ εὐτυχεῖς μεταβολαὶ, ἅς ταῦτα
 ὑφίστανται, εἶνε αἱ ἐπαναφέρουται αὐτὰ εἰς τὰς πρώτας ἀρχάς των.
 Τούτου ἕνεκα, κάλλιστα ἴστανται καὶ μακρότατον διατηροῦνται χρόνον
 τὰ δυνάμενα διὰ τῶν θεσμῶν αὐτῶν συνήθως ν' ἀνανεωθῶσιν εἴτε τυ-
 χαίως, ἐπιτυγχάνουσι δὲ τὴν ἀνακαινίσιν ταύτην διὰ μέσων ξένων καὶ
 ἔξω τῶν θεσμῶν αὐτῶν ὑφισταμένων. Εἶνε δὲ ἡλίου φαινότερον, ὅτι
 ἄνευ ἀνακαινίσεων οὐδεμίαν ἔχουσι διάρκειαν τὰ σώματα ταῦτα. Ὁ δὲ
 τρόπος τῆς ἀνακαινίσεως εἶνε, καθὰ ἐρρέθη, ἢ ἐπάνοδος αὐτῶν ἐκεῖ,
 ὅθεν ἐξεκίνησαν, διότι ἅπασαι αἱ ἀρχαὶ τῶν θρησκευτῶν, δημοκρατιῶν
 καὶ βασιλείων δέον νὰ ἔχωσιν τι ἀγαθόν, δι' οὗ δύνανται νὰ ἐπανακτῆ-
 σωσιν τὴν πρώτην αὐτῶν περιωπὴν καὶ τὴν πρώτην αὐξήσιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ
 τὸ ἀγαθὸν τοῦτο διαφθείρεται καὶ ἐξασθενεῖ, προϊόντος τοῦ χρόνου, πρέ-
 πει νὰ ὑποκύψῃ κατ' ἀνάγκην, ἂν ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ δὲν ἀνακαινίζεται
 συνήθως. Οὕτως οἱ ἰατροὶ λέγουσι, λαλοῦντες περὶ τῶν ἀνθρωπίνων σω-
 μάτων: *quod quotidie aggregatur aliquid, quod quando que
 indiget curatione.* Ἡ ἐπαναστροφή δ' αὕτη μιᾶς πολιτείας εἰς τὰς
 πρώτας αὐτῆς ἀρχάς συμβαίνει, εἴτε ἐξ ἐξωτερικοῦ γεγονότος, εἴτε
 δι' ἐσωτερικῆς φρονήσεως. Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὸ πρῶτον, φαί-
 νεται πόσον ἦτο ἐπάναγκες νὰ κατακτηθῇ ἡ Ρώμη ὑπὸ τῶν Γαλατῶν,
 ἂν ἔπρεπε νὰ ἐπαναγεννηθῇ, διὰ τῆς ἀναγεννήσεως δὲ ἀναλάβῃ ζωὴν καὶ
 νέαν ἰσχύν, καὶ νὰ ἐπανακτῆσῃ πάλιν τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν θρησκείαν
 καὶ τὴν νέαν δικαιοσύνην, ἕτινα ἀμφοτέρω ἤρξαντο νὰ βεβηλῶνται. Κα-
 ταφαίνεται δὲ τοῦτο καθαρῶτατα ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Λιβίου, ἀποδει-
 κνύοντες ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἤμισα ἐτήρησαν νὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα ἐν τῇ
 πορείᾳ τοῦ στρατοῦ κατὰ τῶν Γαλατῶν καὶ ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν δημάρ-
 χων μεθ' ὑπατικῆς δυνάμεως· τούτων δὲ τῶν λόγων ἕνεκα καὶ ἐνικήθη-
 σαν.... Εἶνε ἀναγκαῖον, ὅπως οἱ ἄνθρωποι, οἱ ἐν τάξει τινὶ πρὸς ἀλλή-
 λους ζῶντες, ἐπενέρχονται συνήθως εἰς ἑαυτούς, εἴτε διὰ τοιούτων

ἐξωτερικῶν γεγονότων, εἴτε δι' ἐσωτερικῶν· αὕτη δὲ ἡ σωτηρία ἀπορρέει διὰ τὰς δημοκρατίας εἴτε ἀπὸ τῆς ἀξίας ἐνὸς ἀνδρός, εἴτε ἀπὸ τῆς ἀγαθότητος ἐνὸς θεσμοῦ.... Συμπέρασμα δὲ πάντων τούτων εἶνε, ὅτι ἡ τινι κοινωνία, εἴτε θρησκευτικὴ εἶνε αὕτη, εἴτε δημοκρατία, εἴτε βασιλευσία, οὐδὲν εἶνε ἀναγκαιότερον, ἢ ἡ ἐπανόρθωσις τῆς πρώτης αὐτῆς περιωπῆς πρὸς δὲ ἡ προσπάθεια, ὅπως τὸ εὐτυχὲς τοῦτο ἀποτέλεσμα ᾔνε μάλλον τὸ προϊόν ἀγαθῶν θεσμῶν, εἴτε τὸ ἔργον ἀγαθοῦ πολίτου, οὐχὶ δὲ συνέπεια ἐξωτερικῆς δυνάμεως. Διότι μολονότι συνήθως τὸ ἀντιφάρμακον τοῦτο εἶνε τὸ κάλλιστον σωτηρίας μέσον, ὅπως συνέβη διὰ τὴν Ρώμην, ἐν τούτοις εἶνε ἐνίοτε τοσοῦτον κινδυνῶδες ἐν τῇ χρήσει, ὥστε κατ' οὐδένα τρόπον δύναται τις νὰ τὸ ἐπιθυμήσῃ¹.

Διττὴ εἶνε ἡ τάσις καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τοῦ Μακιαβέλλη, εἴτε ἐν τοῖς περὶ τοῦ *Τίτου Λιβίου Λόγοις*, εἴτε βραδύτερον ἐν τῷ *Ἠγεμόνι*. ἡ ἐπανόρθωσις τῆς πολιτικῆς ιδέας καὶ ἀτομικότητος ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τιθεμένης ὡς προτύπου τῆς ῥωμαϊκῆς· ἡ καθολικὴ ἐκκλησία εἶχε καταθλίψει τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀτομικότητα τῶν λαῶν, μεθ' ὧν ἦλθεν εἰς συνάφειαν· ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία καὶ αὐτοσυνειδησία ἐκηρύττετο αἴρεσις, ὡς ἐνόει δὲ ἡ ἐκκλησία νὰ διευθύνῃ τὴν συνείδησιν τῶν ἀτόμων, οὕτως ἡξίου νὰ διευθύνῃ καὶ τὴν συνείδησιν τῆς πολιτείας. Ἐντεῦθεν ἡ ὑπὸ τοῦ Μακιαβέλλη ἀποθέωσις τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας, ζητοῦντος νὰ ἐξυψώσῃ τὸ φρόνημα τῆς Ἰταλίας ἐν τῇ ὑπομνήσει τῆς ἀρχαίας Ρώμης καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν προγόνων. Ἐν τοῖς περὶ *Τίτου Λιβίου Λόγοις* διετύπωσε, κατὰ τὸν Μακώλαιον, τὴν ἱστορίαν λαοῦ φιλοδόξου, πρωταγωνιστήσαντος ἕνεκα τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ· *Salus populi suprema lex esto!* ἡ πολιτικὴ ἀνάγκη τῆς σωτηρίας τοῦ λαοῦ, τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας, τοιαύτη ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Μακιαβέλλη, δι' ἧς μόνως ἐφρόνει, ὅτι ἦτο δυνατόν ν' ἀνατρέψῃ τὸ ἰσχύον καθεστῶς τῆς ἐκκλησίας, κωλυούσης πᾶσαν κίνησιν καὶ πᾶσαν πρόοδον τῆς κοινωνίας ἐκείνης.

Ἐτέρᾳ τάσις τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Μακιαβέλλη, σχέσιν ἔχουσα ἐπίσης πρὸς τὴν ἐποχὴν του, εἶνε ἡ δικτατορία. Οἱ Ῥωμαῖοι, ἐν ταῖς κρίσιμοις τοῦ ἱστορικοῦ βίου των στιγμαῖς, εἴτε ὑπὸ ἐσωτερικῶν, εἴτε ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούμενοι, κατέφευγον συνήθως εἰς τὴν δικτατορίαν, εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐνὸς ἀνδρός ἀρχὴν, δυναμένου νὰ συμπήξῃ τὰς ποικίλας, ἀλλὰ διεστῶσας δυνάμεις τοῦ ἔθνους πρὸς σωτηρίαν τῆς πολιτείας. Τοῦτο ἐφρόνει ὁ Μακιαβέλλης ὡς τὸ μόνον σωτηρίας φάρμακον διὰ τὴν Ἰταλίαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους· δεσποζομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀπορροφησάσης πᾶσαν ζωτικὴν αὐτῆς πνευματικὴν ἰκμάδα, ἐπιβουλεωμένη ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν ξένων, θῆμα τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν καὶ

(¹) Discorsi III, 1.

ρήξεων, ἡ Ἰταλία εἶχε πρωτίστως ἀνάγκην ἰσχυρᾶς πολιτικῆς ἐνότητος· ἤδη ὁ Δάντης, ἐν προηγουμένοις χρόνοις, εἶχε θίξει τὸ φοβερὸν τοῦτο ζήτημα, κατέστητε δ' αὐτὸ ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ θεωρίας ὁ Μακιαβέλλης. Τοῦτο εἶνε τὸ ὑποκρυμμένον ἀντικείμενον κατ' ἐξοχὴν τῶν λόγων περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου: ἡ πολιτικὴ δικτατορία, ἡ θεωρία τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης πρὸς τὴν συντήρησιν καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς πολιτείας· τὰ ἔκτακτα μέτρα, διότι τὰ συνήθη οὐ μόνον δὲν ἐξαρκοῦσιν, ἀλλὰ καὶ βλάπτουσι συνήθως ἐν ταῖς περιστάσεσι ταύταις. Πρέπει τις νὰ προστρέξῃ εἰς ἀσυνήθεις ὁδοὺς, εἰς τὴν βίαν, εἰς τὰ ὄπλα· πρέπει πρὸ παντὸς νὰ καταστῇ ἀπόλυτος κύριος τῆς πολιτείας, δυνάμενος νὰ διαθέσῃ πάντα τὰ κατ' αὐτὴν αὐτοβούλως. Ὁ μεταρρυθμιστὴς μιᾶς πολιτείας ὑποτίθεται ὅτι πρέπει νὰ ᾔηνε ἀνὴρ γενναῖος καὶ εὐθύς. Ἀλλὰ, διὰ νὰ καταστῇ τις διὰ τῆς βίας κύριος ἐν τινι δημοκρατίᾳ, ὑποτίθεται ὅτι εἶνε ἀνὴρ φιλόδοξος καὶ πονηρός. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι πρότυπον αὐτοῦ ὁ ἡγεμὼν πρέπει νὰ ἔχῃ τὸν Τίτον καὶ τὸν Νέρβαν, τὸν Τραϊανὸν, τὸν Ἀδριανὸν, τὸν Ἀντωνῖνον, ἢ τὸν Μάρκον, ἀλλ' ὁ τοιοῦτος ἀνὴρ δυσχερῶς θὰ εὐδοκιμήσῃ, μεταρρυθμίζων τὴν πολιτείαν ἐπὶ τὸ βέλτιον, ἂν δὲν μεταχειρισθῇ μέσα, ἀποδοκιμαζόμενα μὲν ὑπὸ τῆς ἠθικῆς, ἀλλ' ἐπιβλαβήμενα ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης. Διότι ὁ σκοπὸς καθαγιάζει τὰ μέσα· οὐδαμῶς δὲ πρέπει ν' ἀποκνῆ τις πρὸ τοῦ ὑψίστου σκοποῦ τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς πολιτείας. Ἡ ἀτιμία καὶ τὸ ἔγκλημα μιᾶς πράξεως καλύπτονται ὑπὸ τοῦ δι' αὐτῆς ἐπιδιωκομένου μεγάλειου.

Καὶ τοῦτο τὸ θέμα, τὸν νέον τοῦτον κώδικα τῆς πολιτικῆς δικτατορίας, τὸν τοσάκις καὶ ὑπὸ λαῶν καὶ ὑπὸ τυράννων ἐπαναληφθέντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, δὲν ὑποδεικνύει ἐν τοῖς περὶ Τίτου Λιβίου λόγοις, ἐπιχειρεῖν ἀναπτύξῃ ἐν τῷ περιλαλήτῳ αὐτοῦ βιβλίῳ, τῷ Ἡγεμόνι.

Καθ' ἣν στιγμὴν ὁ συγγραφεὺς τῶν περὶ Τίτου Λιβίου λόγων ἐμελέτα τὸν Ἡγεμόνα, μακροχρόνιοι μεταξὺ Γουέλφων καὶ Γιβελλίνων ρήξεις εἶχον ἐξαντλήσει πάσας τὰς ζωτικὰς δυνάμεις τῆς Φλωρεντίας· ἐπὶ τέλους ἡ ἐλευθερία κατελύθη, ἀναλαβόντος τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Σαβοναρόλα, ἐξεγερθέντος ἐν μέσῳ τῆς διαφθορᾶς τοῦ αἰῶνος, προσκαλοῦντος εἰς μετάνειαν τοὺς λαοὺς τῆς Ἰταλίας, πυρπολοῦντος τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα καὶ κατατρέφαντος τὰ καλλιτεχνήματα, εἰς ἃ ἀπέδιδε τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν συγχρόνων του, διοργανοῦντος θεοκρατικὴν τινα πολιτείαν, ἀλλοτρίαν πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς τάσεις τοῦ αἰῶνος, ἦτο τελευταία τις, ἀμυδρὰ ἐξέγερσις τοῦ λαοῦ τῆς Φλωρεντίας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας του. Ἐτέρα ὡσαύτως ἀπόπειρα δημοκρατικῆς διοργανώσεως τῆς πολιτείας ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πέτρου Σοδερῖνη, ἀνδρὸς, μεθ' οὗ συνειργάσθη ὁ Μακιαβέλλης, καὶ πρὸς ὃν εἶχε διατηρήσει ἔξοχον σεβασμὸν καὶ ὑπόληψιν μέχρι

τέλους τοῦ βίου του, ἐπήνεγκε τὴν ὀριστικὴν κατάργησιν πάσης ἐλευθερίας καὶ τὸν τέλειον θρίαμβον τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων ἐν Φλωρεντίᾳ. Ἡ πτώσις τοῦ Σοδερίνη καὶ τῆς δημοκρατίας ἔσχεν ἀποτέλεσμα τὴν ἀπὸ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἀποπομπὴν τοῦ Μακιαδέλλη, τέως γραμματέως τῆς φλωρεντικῆς πολιτείας· ὅτε δὲ βραδύτερον κατηγορήθη καὶ οὗτος, μετ' ἄλλων εὐγενῶν τῆς Φλωρεντίας νέων, συνυπαίτιος ἀποτυχούσης κατὰ τῆς ἀρχῆς τῶν Μεδίκων συνωμοσίας, ἐρρίφθη εἰς τὴν εἰρκτὴν, ἔνθα ποικιλοτρόπως ἐδαστανίσθη, βραδύτερον δ' ἐξελθὼν αὐτῆς, ἀπεχώρησεν εἰς τινὰ ἀγροτικὴν ἐρημίαν, ἔνθα ἔζη ἐν ἀπομονώσει καὶ λήθῃ.

Τὰ ἐπόμενα τεμάχια ἐπιστολῆς πρὸς τινὰ φίλον αὐτοῦ, Vettori, δεικνύουσι τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν κατάστασιν τοῦ ἄλλοτε γραμματέως τῆς φλωρεντικῆς δημοκρατίας :

«Κατοικῶ ἐν τῇ ἐξοχῇ, . . . Ἐξεγείρομαι ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου καὶ πορεύομαι εἰς μικρὸν τι δάσος μου, τοῦ ὁποίου διατάσσω ν' ἀποκόπτωσι τὰ ξύλα, ἅτινα πωλῶ ἀκολούθως εἰς τοὺς φίλους μου, χάριν τῆς συντηρήσεώς μου. . . Μετὰ ταῦτα, μεταβαίνω εἰς τινὰ πηγὴν, καὶ ἔπειτα εἰς τὸ ὄρνιθοτροφεῖον, φέρων βιβλίον τι ὑπὸ μάλης, τὸν Δάντην ἢ τὸν Πετράρχην, τὸν Τίβουλλον ἢ τὸν Ὀβίδιον, τῶν ὁποίων ἀναγινώσκω τοὺς ἐρωτικούς στίχους, καὶ τῶν ὁποίων οἱ ἔρωτες μοὶ ἀναμιμνήσκουσι τοὺς ἰδικούς μου. . . Ἀκολούθως ἀπέρχομαι εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, συνδιαλέγομαι μετὰ τῶν διαβατῶν, ζητῶ πρὸς αὐτῶν πληροφορίας περὶ τῆς πατρίδος των, ἀκούω διάφορα πράγματα, καὶ οὕτω λαμβάνω σημείωσιν τῶν διαφορῶν ὀρέξεων καὶ φαντασιῶν τῶν ἀνθρώπων· βραδύτερον, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ γεύματος, μεταβαίνω εἰς τὸν οἶκον, ἔνθα γευματίζω μετὰ τῶν οἰκείων· μετὰ δὲ τὸ γεῦμα, ἐπιστρέφω εἰς τὸ καφενεῖον, ἐν ᾧ παίζω συνήθως μετὰ τοῦ καφεπώλου, τοῦ κρεωπώλου, τοῦ μυλωθροῦ καὶ δύο πλινθουργῶν. . .

«Περὶ τὴν ἐσπέραν ἐπικνέρομαι εἰς τὸν οἶκόν μου καὶ εἰσέρχομαι εἰς τὸ μελετητήριόν μου. Καταλείπω ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ τῆς θύρας τὰ ἀγροτικὰ ἱμάτιά μου, ἐνδύομαι μεγαλοπρεπῶς, ὡσεὶ μετέβαινον εἰς ἑορτὴν, οὕτω δὲ ἐνδεδυμένος, παρίσταμαι ἐν τῇ ὀμηγύρει τῶν ἀρχαίων. . . Ἐνταῦθα τολμῶ νὰ λαλήσω πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ τοῖς ζητήσω τὸν λόγον τῶν πράξεών των. Ἐκεῖνοι ἔχουσι τὴν ἀγαθότητα νὰ μοὶ ἀποκρίνωνται, ἐπὶ τέσσαρας δὲ ὥρας οὐδεμίαν βδύνην ὑφίσταμαι πλέον καὶ λησμονῶ πάσας τὰς πικρίας μου· δὲν φοβοῦμαι τὴν πενίαν, ὁ θάνατος οὐδένα πλέον μοὶ ἐμποιεῖ τρόμον, καὶ ἀπορροφῶμαι ὑπ' αὐτῶν καθ' ὀλοκληρίαν· ἐπειδὴ δὲ ὁ Δάντης λέγει, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἐπιστήμη ἀνευ τῆς εὐσταθοῦς τηρήσεως τῶν ἐγνωσμένων, ἀνέγραψα ὅτι ἐπωφελήθη ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτοὺς ἀναστροφῆς, γράψας μικρὸν τι σύγγραμμα περὶ Ἡγεμόνος, ἐν ᾧ ἐρμηνεύω τὴν φύσιν τῆς ἡγεμονίας, τὰ εἶδη αὐτῆς, τοὺς τρόπους τῆς κτή-

σὲως καὶ τῆς συντηρήσεως, καὶ τοὺς λόγους τῆς καταστροφῆς αὐτῆς.»

Ὁ Ἡγεμὼν ἐκυκλοφόρει ἤδη ἐν Ἰταλίᾳ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1513, ἀλλὰ τὸ πρῶτον ἐτυπώθη ἐν Ρώμῃ ἐν ἔτει 1532, gratia et privilegio τοῦ πάπα Κλήμεντος τοῦ ἐβδόμου. Τὰ ἦθη καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρήσωσιν ἀπόβλητον τὸ ἔργον τοῦ Φλωρεντίνου πολιτικοῦ, ἐντεῦθεν καὶ ἡ μεγίστη αὐτοῦ δημοτικότης μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν κυβερνήσεων τῶν χρόνων ἐκείνων, μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ καρδινάλιος Ρηγινάλδος Πόλος ἐχαρκατήρισε αὐτὸ ὡς ἀκολούθως: «ὁ Μακιαβέλλης ἔγραψε διὰ τοῦ δακτύλου τοῦ διαβόλου· συμβουλεύων τοὺς ἡγεμόνας, ἀπέβλεψεν εἰς τὸν ὄλεθρον αὐτῶν, ὁ δὲ βίος αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ ἦνε ἀπεχθής, ὅπως καὶ τὰ συγγράμματά του».

Οὕτως ἐπῆλθε μετ' ὀλίγον ἡ ἀντίδρασις, ἐν Ἰταλίᾳ τὸ πρῶτον, καὶ εἶτα ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ κατὰ τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Μακιαβέλλη, πρὸς τὴν κατάκρισιν καὶ τὸν στιγματισμὸν τοῦ ὁποίου ἐξίσου ἠμιλλῶντο οἱ ἄγαν ὀρθόδοξοι καὶ οἱ ἄγαν φιλελεύθεροι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ, καὶ μόλις μεμονωμένη τις φωνὴ ἀνδρός, ὑπεράνω τῶν περιστάσεων καὶ τῶν προσώπων ἰσταμένου, ἠδύνατο νὰ ἐκτιμήσῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον, καὶ νὰ ἐξενέγκῃ εἰλικρινεστέραν κρίσιν περὶ τοῦ συγγράμματος καὶ τοῦ συγγραφέως. Οὕτω μεταξὺ εὐαρίθμων ἄλλων ὁ Φραγκίσκος Β΄ των, προοιμιάζων τὴν μέλλουσαν περὶ Μακιαβέλλη κρίσιν τῶν νεωτέρων ἱστοριογράφων καὶ πολιτειολόγων, ἠδύνατο νὰ γράψῃ τὰ ἐπόμενα: «Ἄς ἀποδώσωμεν χάριν τῷ Μακιαβέλλῃ καὶ τοῖς ὁμοίοις αὐτῷ συγγραφεῦσιν, ὅτι περιέγραψαν ἐλευθέρως καὶ ἄνευ ὑποκρίσεως ὅ,τι συνήθως πράττουσιν οἱ ἄνθρωποι, οὐχὶ δὲ ὅ,τι ὀφείλουσι νὰ πράττωσιν».

Μεταξὺ τῆς καταδίκης τοῦ καρδινάλιου καὶ τῆς ἀπολογίας τοῦ φιλοσόφου κυμαίνεται ἡ ἀληθὴς φυσιογνωμία τοῦ Μακιαβέλλη καὶ ἡ περὶ τοῦ Ἡγεμόνος κρίσις τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἀνὴρ ὑπέστη κατ' ἐξοχὴν τὴν ἐπίδρασιν τῶν χρόνων αὐτοῦ, τῶν παθῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων τῆς περιβαλλούσης αὐτὸν κοινωνικῆς ἀτμοσφαιρας. Γράφων τὸν Ἡγεμόνα, δὲν ἐσκέφθη νὰ διατυπώσῃ ἀπόλυτον πολιτικὴν θεωρίαν, ὅσον ἔνεστιν ὑπεράνω τόπου καὶ χρόνου δυναμένην νὰ ἐφαρμοσθῇ, ἀλλὰ βασιζομένην ἐπὶ τῶν διδαγμάτων καὶ τῶν συμπερασμάτων τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως· ἦτο τὸ ἐγχειρίδιον τῆς πολιτικῆς σοφίας τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, ἐν ᾧ διετυποῦτο ἡ εἰκὼν τοῦ ἀνδρός, τοῦ δυνάμενου νὰ ἐργασθῇ ἐν τῇ ἱστορικῇ κινήσει τῆς ζωοφρεσῆς ἐκείνης περιόδου. Οὕτως ὁ Ἡγεμὼν, μελετώμενος ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀπολύτου ἠθικῆς, ὡς αὐτοτελὲς θεωρητικὸν ἔργον, οὐδεμίαν ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν παθολογικὴν κατάστασιν τῆς κοινωνίας ἐκείνης, καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἰταλίας, καὶ πρὸς τὰς περιστάσεις, ὑφ' ὧν προεκλήθη, εἶνε ἀναντιρρήτως ἀπόβλητον ἠθικὸν ἔργον· ἀλλὰ τὸ βιβλίον ἐγράφη χάριν ὠρισμένων περιστάσεων καὶ προσώπων. Ἐζητεῖτο

ἡγεμῶν, κυβέρνησις ἰσχυρά, δυναμένη νὰ συγκεντρώσῃ τὴν ὑπάτην ἀρχὴν, ὑπερβάλλουσα πάντα τὰ παρεπιθέμενα προσκόμματα, καὶ συντελοῦσα εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς πολιτικῆς τάξεως καὶ εἰς τὴν ἐνότητα τῆς Ἰταλίας. Κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον ἰδίως ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ, ἀναγορεύσασα ὡς ἀρχὸν ἀξίωμα, «ὁ σκοπὸς ἐξοχιζέει τὰ μέσα», ἐξῆλθε πάσης ἠθικῆς καὶ παντὸς ἐνόμου καθεστῶτος· σκληρὰ, προσωπικὴ, ἰδιωφελὴς, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς βίας καὶ τῆς ἀδικίας, μόνον γνώμονα ἔχουσα τὴν ἐπιτυχίαν· ἦτο ἡ πολιτικὴ Λουδοβίκου τοῦ ἐνδεκάτου, Καρόλου τοῦ πέμπτου, Ἐρρίκου τοῦ ἐβδόμου, ἐλλιπὴς πάσης πίστεως εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον. Κατὰ τοὺς μεγάλους ἐπαναστατικούς κλονισμοὺς τῶν αἰῶνων ἐκείνων ἡ βία καὶ ἡ σκληρότης ἦσαν τὰ δραστηριώτατα μέσα, οἷς ἐχρῶντο καὶ λαοὶ καὶ κυβερνήσεις, ἐκ περιτροπῆς νικηταὶ ἢ ἠττημένοι· τὸ δηλητήριο τοῦ Βοργία, ἡ ἀγχόνη Ἐρρίκου τοῦ τυράννου τῆς Ἀγγλίας, τὸ καθαρτήριο πῦρ τοῦ Καλβίνου, ἅπαντα θεωροῦνται ἀναγκαῖα πρὸς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ· καὶ ὁ Μακιαβέλλης ἐνόησεν, ἄνευ πολλῆς δυσχερείας, ὅτι πρὸς τὴν ἐπίτευξιν ὠρισμένου πολιτικοῦ σχεδίου, οἷον ἡ ἐνότης τῆς Ἰταλίας, ἦσαν ἐπιβλαβῆ μᾶλλον, ἢ οὐχὶ ἀνωφελῆ, τὰ ἰδεολογικὰ μέσα. Μεγάλαι ἐπαναστάσεις, ἐξεγείρουσι σφοδρὰ πολιτικὰ πάθη, πρὸς κατεύνασιν τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖται ἔκτακτος ἰσχύς καὶ δραστηριότης, σθένος ψυχῆς, δυνάμενον νὰ ἐπιβληθῇ κατὰ παντὸς ἀντιθέτου στοιχείου, διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ. Πρακτικὸς πολιτικὸς ἀνὴρ περιφρονεῖ τὰς πολιτείας ἐκείνας, τὰς ἐξευρημένους μόνον ὑπὸ τινῶν ἰδεολόγων, ἀλλ' ἄς οὐδεὶς οὐδέποτε εἶδεν, οὔτε πράγματι ἔγνω. Καθ' ἣν δὲ στιγμήν ἐν αὐτῷ τῷ Βατικανῷ ἐθεοποιεῖτο ἡ βία καὶ ἡ ὑπόκρισις, ὁ Μακιαβέλλης δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ καταδικάσῃ τὴν πολιτικὴν τῆς εὐαισθησίας, καλῶς ἐννοῶν, ὅτι ἀνὴρ ἀξίων νὰ διαδραματίσῃ πρόσωπον πολιτικοῦ μεταρρυθμιστοῦ καὶ ἀνακαινιστοῦ, ἀλλ' ἀγαθὸς κατὰ πάντα ἐν μέσῳ τοσούτων ἄλλων μὴ τοιούτων, ἤθελε καταστραφῇ θάυτον ἢ βράδιον¹.

«Ἄν οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἀγαθοὶ, τότε αἱ ὑποθήκαι αὐταὶ ἤθελον εἶναι πονηραὶ, δυστυχῶς ὅμως οἱ ἄνθρωποι εἶνε κακοί...» Τοιοῦτον τὸ μυστήριον τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Ἡγεμόνος² μετὰ παγετώδους ἀδιαφορίας ἀναλύονται ἐν αὐτῷ τὰ διάφορα συμβάντα τῆς ἱστορίας καὶ παρέχεται πρόχειρος ἢ λύσις τῶν μεγάλων παρεκτροπῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, πρὸ τῶν ὁποίων ἡ συνήθης ἱστορία διστάζει ν' ἀποφανθῇ ἐλευθέρως καὶ ἀμερολήπτως. Ἡ ψυχὴ τοῦ συγγραφέως εἶνε πεπληρωμένη μακρᾶς ἐπωδύνου πείρας καὶ τῆς παρακολουθείουσας αὐτὴν πικρίας· ἐκάστη φράσις προδίδει ἀνδρα, ἐμβρατεύσαντα καὶ κατανοήσαντα ἅπαντα τὰ αἰσθήματα καὶ πάθη, ἅτινα κατεβίβρωσκον τοὺς ἀνθρώπους τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἔζη· οὐδέποτε ἡ πάλῃ τῆς ἱστορίας ὑπῆρξε σφοδρότερον καὶ χαλεπωτέρον,

¹ Il Principe 15.

ἔσον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως· γινώσκομεν τὴν εἰκόνα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἧτις ἀπαισίως διατυποῦται ἀπὸ τοῦ Ἄδου καὶ τοῦ Καθαρηρίου τοῦ Δέντου μέχρι τῶν ζοφερωτάτων παραστάσεων τῆς μούσης τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Διότι ἡ Ἀναγέννησις ἐνῶ εἶνε ἀφ' ἐνὸς ἡ χρησιμῶδες ἰέρεια τῶν Δελφῶν διὰ τὸν ἀναγεννώμενον νέον κόσμον, ἀλλ' εἶνε ἅμα καὶ ἡ Πυθόνισσα τῆς ὀδύνης, ὑφ' ἧς κατέχεται ὁ κόσμος ἐκεῖνος, ἀπολέσας πρόωρος τὴν πίστιν αὐτοῦ, τὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ζητῶν τὸ μυστήριον τῆς ἐξεγέρσεως ἐν τοῖς δόγμασι ζοφερᾶς πολιτικῆς θεωρίας, οἷα ἀνεγράφετο ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἡγεμόνος.

Καὶ τίς ὁ ἡγεμὼν οὗτος, ὁποῖος τὸ ἦθος, ὁποῖος τὸ φρόνημα, ὁ δυνάμενος νὰ κατανοήσῃ πλήρη τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων, διὰ τὴν πραγματοποιήσιν τῶν ὁποίων γράφονται αἱ πολιτικαὶ ὑποθήκαι τοῦ Ἡγεμόνος; Ὁ Φραγκῆσκος Σφόρτσας καὶ ὁ Καῖσαρ Βοργίας, ὁ ἐπιλεγόμενος Βελεντῆνος, εἶνε δύο σύγχρονα παραδείγματα ἀνδρῶν, οἵτινες διὰ τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς ἰκανότητος κατέλαβον τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁ μὲν Φραγκῆσκος διὰ προσφῶν μέσων καὶ μεγάλης ἰκανότητος ἀπὸ ἰδιώτου κατέστη δούξ Μεδιολάνων· ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ Καῖσαρ Βοργίας, ἀνελθὼν εἰς τὴν ὑπάτην ἰρχὴν, ἔνεκα τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ πάπα Ἀλεξάνδρου τοῦ ἕκτου, ἀλλ' ἀπολέσας αὐτὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, εἰ καὶ κατέβαλε πάντα κόπον καὶ μετεχειρίσθη πάντα τὰ μέσα, ὡς συνετὸς καὶ γενναῖος ἀνὴρ, ζητῶν νὰ ριζοβολήσῃ ἐν πολιτείᾳ, ἣν παρῆσθεν αὐτῷ ἡ πολεμικὴ ἐμπειρία καὶ εὐτυχία ἄλλων. Ὁ Μακιαβέλλης, ὡς πρεσβευτῆς τῆς φλωρεντιακῆς πολιτείας παρὰ τῷ Καίσαρι Βοργίᾳ ἐφ' ἰκανὸν χρόνον, ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ μελετήσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν ἀποτρόπαιον ἐκεῖνον ἀνδρα, ἐν ᾧ συνοψίζεται ἅπασα ἡ πονηρία καὶ ἡ δολιότης τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον. Φέρων τὰς παραδόσεις οἴκου αἰμοσταγοῦς, συνδυάζων ἐν καταχθονίῳ ἁρμονίᾳ τὸ ἄγριον καὶ θερμὸν ἰσπανικὸν αἷμα — διότι οἱ πρόγονοι αὐτοῦ εἶλκον τὸ γένος ἐξ Ἰσπανίας — μετὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς ἰταλικῆς φύσεως, ὁ δούξ Βαλεντῆνος εἰργάσθη καθ' ὅλον τὸν βίον διὰ παντὸς ἐγκλήματος νὰ προσαυξήσῃ τὴν μικρὰν αὐτοῦ ἐπικράτειαν. Κατὰ πόσον ἐμελέτησε καὶ κατενόησε τὸν ἀνδρα τοῦτον ὁ Μακιαβέλλης, μαρτυροῦσι τὰ συγγράμματά του¹, ἐν δὲ τῷ ἐβδόμῳ κεφαλαίῳ τοῦ Ἡγεμόνος ὑποβάλλεται εἰς λεπτομερῆ κριτικὴν ἡ πολιτικὴ διαγωγή τοῦ υἱοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἕκτου.

Ἄ) Ὁ μελετῶν ἅπασαν τὴν πορείαν τοῦ δουκὸς, λέγει ὁ Μακιαβέλλης, θέλει παρατηρήσῃ, ὅτι οὗτος εἶχε καταβάλλει σπουδαῖα τοῦ μέλλοντος

¹) Legazione al Duca Valentino καὶ Del modo tenuto dal Duca Valentino nello ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Formo, il signor Pagolo e il duca di Gravina Orsini.

αὐτοῦ μεγαλείου θεμέλια, ἅτινα δὲν φρονῶ περιττὸν ν' ἀναλύσω, διό-
 δὲν γινώσκω τίνας δύνανται νὰ παράσχῃ κρείττονας ὑποθήκας νέῳ τῷ
 ἡγεμόνι, ἢ τὸ παράδειγμα τῶν πράξεων αὐτοῦ· ἂν δὲ κατ' οὐδὲν ἕκαστος
 ποφόρησαν αἱ πράξεις αὐτοῦ, δὲν ἦτο οὗτος ὑπαίτιος, ὅπως ἐκτάκτως
 καὶ ἐξαιρετικῶς γενομένης τῆς κακοτροπίας τῆς τύχης. Ἀλέξανδρος
 ἕκτος ἔτεινε νὰ καταστήσῃ μέγαν τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο συν-
 ἦντησε πολλάς δυσχερείας· εἶχεν ἀντιπάλους τὸν δούκα τῶν Μεδιολάνων,
 τοὺς Βενετούς καὶ πολλοὺς ἄλλους ἡγεμόνας ἐν Ἰταλίᾳ, οἵτινες μετὰ
 δυσμενοῦς ὄμματος ἠθέλον προσίδει ἐπίφοβον ἀνάπτυξιν τοῦ οἴκου Βορ-
 γία. Ἡσθάνθη λοιπὸν τὴν ἀνάγκην τῆς καταστροφῆς τῶν ἀντιπάλων πο-
 λιτειῶν, ἵνα καταστῇ εὐχερὲς ν' ἀναγορευθῇ κύριος ἐνὸς μέρους τῶν χωρῶν
 τούτων· καὶ πρὸς τοῦτο εὔρε προθύμους ἐταίρους τοὺς Βενετούς, οἵτινες
 ἕνεκα ἄλλων λόγων ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν εἴσοδον τῶν
 Γάλλων εἰς τὴν Ἰταλίαν. Τῇ ὑποστηρίξει τῶν Βενετῶν καὶ τῇ ἐπινεύ-
 σει τοῦ Πάπα εἰσῆλθεν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας εἰς τὴν Ἰταλίαν, μόλις
 δὲ κατέλαβε τὰ Μεδιόλανα, καὶ ὁ πάπας ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ ὀπλίτας
 πρὸς κατάληψιν τῆς Ρωμανίας. Ἐπειδὴ δὲ ἐπιτυχῶν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ,
 ἐπεθύμει νὰ προβῇ κατακτῶν, ἀλλ' ἐφοβεῖτο μὴ παρεμβληθῶσιν αὐτῷ
 προσκόμματα ὑπὸ τε τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ τῆς μερίδος Ὀρ-
 σίνη ἐν Ρώμῃ, ἀπεφάσισε νὰ πρέξῃ ἐν τῷ κρυπτῷ καὶ διὰ τῆς δολιό-
 τητος ὅ,τι ἠδυνάτει ἐν τῷ φανερῷ. Οὕτω διὰ τῆς μεσιτείας ὀργάνου
 τούτου κατῴρθωσε νὰ προσελκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τοὺς Ὀρσίνας, ὑποσχό-
 μενος φίλικν καὶ νόμιμα, νὰ παρασύρῃ καὶ καταστρέψῃ αὐτοὺς ἐν Σινι-
 γαλίᾳ. Διὰ τῆς ἐπιβουλῆς καὶ τῆς προδοσίας ἐκμηδενίσας πάντας τοὺς
 ἀντιπάλους αὐτοῦ ὁ Καῖσαρ Βοργίας, κατέστη ἀπόλυτος δεσπότης τῆς
 Ρωμανίας καὶ τοῦ Δουκάτου Οὐρβίνου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ δούξ, καταλαβὼν
 τὴν Ρωμανίαν, παρετήρησεν ὅτι αὕτη ἐδεσπόζετο ὑπὸ ἀναξίων κυρίων,
 οἵτινες ἐλήστευον μᾶλλον ἢ ἐκυβέρνην τοὺς ὑπηκόους των, γινόμενοι πα-
 ρκίτιοι διαιρέσεων, ὥστε ἡ χώρα ἦτο ἔρμαιον πάσης ληστείας καὶ κα-
 κοπραγίας, ἐνόμισεν ἀνγκαιῶν νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἀγαθὴν κυβέρνησιν, ὅπως
 ἐπαναφέρῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ὑπακοήν. Πρὸς τοῦτο δὲ παρέσχεν ἀπό-
 λυτον ἐξουσίαν εἰς τινὰ σκληρὸν καὶ ὀρμητικὸν ἄνδρα, ὅστις ἐν βραχεῖ δια-
 στήματι χρόνου ἐπανήγαγε τὴν τάξιν καὶ τὴν εἰρήνην, ἕνεκα τοῦ ὁποίου
 ἐκτήσατο μεγίστην ὑπόληψιν. Ἀλλ' ὁ δούξ παρετήρησεν ὅτι ἡ ἀπόλυ-
 τος αὕτη ἐξουσία ἠδύνετο νὰ καταστήσῃ αὐτὸν μισητὸν, ὅθεν ἱδρυ-
 σεν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς χώρας πολιτικὸν δικαστήριον μετ' ἀξιολόγου προέ-
 δρου, ἐκάστη δὲ πόλις ἐκέκτητο τὸν σύνδικον αὐτῆς ἐν τῷ δικαστηρίῳ
 τούτῳ. Ἐπειδὴ δὲ ἕνεκα τῶν σκληροτήτων τοῦ παρελθόντος ἠσθάνετο
 ἑαυτὸν ὁ δούξ μισούμενον, πρὸς πλήρη κάθαρσιν καὶ κατάκτησιν τῶν
 καρδιῶν τοῦ λαοῦ, ἐζήτην ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἂν συνέβῃ τις σκληρότ

τούτο προήλθεν οὐχὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ σκληροῦ χαρακτῆρος τοῦ ὑπερήτου του· πρὸς τούτο δὲ διέταξε νὰ διχμελισθῇ οὗτος πρῶταν τινὰ ἐπὶ τῆς δημοσίας πλατείας πρὸς εὐχαρίστησιν συγχρόνως καὶ κατὰ πληξιν τοῦ λαοῦ. . . Οὕτως ἐνιτχυθεὶς καὶ ἐξασφαλισθεὶς ἀπὸ τῶν ὑφισταμένων κινδύνων ὁ Καϊταρ Βοργίκις, βουλόμενος νὰ προβῇ κατακτῶν, παρατήρησεν ὅτι ἔμελλε νὰ τύχῃ πρόσκομμα τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας. Τούτου ἕνεκα ἤρξατο ἀναζητῶν ἄλλας φιλίας, κυμαινόμενος ἐν ταῖς μετὰ τῶν Γάλλων σχέσεσιν αὐτοῦ καὶ ἀποκλίνων πρὸς τοὺς Ἴσπανοὺς, ἐχθρικῶς τότε πρὸς τοὺς Γάλλους διακειμένους· σκοπὸς δ' αὐτοῦ ἦτο νὰ προσετχιρισθῇ τὴν φιλίαν τῶν Ἴσπανῶν, ὃ, περ εὐδόλως θὰ ἐπετύγχασεν, ἀν ἔζη ἀκόμη Ἀλέξανδρος ὁ ἕκτος. Ἄπατα ἡ πολιτικὴ τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ὑφισταμένων σχέσεων»...

Δὲν μεταγράφω ὧστε πλήρη τὴν εἰκόνα τοῦ Βοργίκις, τὰ τελεσθέντα ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σχεδίων του ἐγκλήματτα, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Μικκιβέλλι. Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων κατανοεῖται ἐπαρκῶς ὁ χαρακτῆρ τοῦ ἀνδρός, ὃν ὁ συγγραφεὺς ὑποβάλλει ὡς πρότυπον τοῦ ἡγεμόνος του, καὶ περὶ οὗ καταλήγων τὸν λόγον, συμπερκίνει τὰ ἐπόμενα: «Μελετῶν ἀπάντας τὰς πράξεις τοῦ δουκὸς, οὐδόλως μέμφομαι αὐτοῦ· μάλλον δ' ὑποδεικνύω αὐτὸν πρὸς μίμησιν ἐκείνων, οἵτινες διὰ τῆς τύχης καὶ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἄλλων ἀνῆλθον ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, διότι ἕνεκα τοῦ ὑψηλοῦ πνεύματος καὶ τῶν μεγάλων αὐτοῦ σχεδίων δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως. . . Ὁ φρονῶν λοιπὸν ἀναγκαῖον νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀπὸ τῶν ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ ἡγεμονίᾳ ἐχθρῶν, νὰ κερδήσῃ φίλους, νὰ θριαμβεύσῃ διὰ τῆς ἰσχύος ἢ τῆς ἀπότης, νὰ ἐφελκύσῃ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν φόβον τῶν λαῶν, τὴν πίστιν καὶ τὸ σέβας τῶν στρατιωτῶν, νὰ ἐξοντώσῃ ἐκείνους, οἵτινες δύνανται ἢ ὀφείλουσι νὰ καταστρέψωσιν αὐτὸν, νὰ μεταβάλλῃ τὰ παλαιὰ κηθεστῶτα διὰ νέων θεσμῶν, νὰ καταστῇ αὐστηρὸς καὶ φιλόφρων, μέγαλόφρων καὶ ἐλευθέριος, νὰ ἐξαλείψῃ ἀπιστον στράτευμα, νὰ δημιουργήσῃ νέον, νὰ συγκρατήσῃ τὴν φιλίαν τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἡγεμόνων, οὗτος δύνανται τὰ ζῶντα αὐτοῦ πρότυπα νὰ εὔρη ἐν ταῖς πράξεσι τοῦ ἀνδρός τούτου».

Βεβαίως τοιχῦται ὑποθῆκα ἀπαγορεύονται καὶ ὑπὸ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑπὸ τῆς θρησκείας, καταδικάζει δ' αὐτὰς ἡ κοινὴ τῶν ἀνθρώπων συνείδησις· δικαίως· «δὲν εἶνε ἀρετὴ νὰ σφάζῃ τις τοὺς συμπολίτας του, νὰ προδίδῃ τοὺς φίλους του, νὰ ἦνε ἀπιστος, ἀνοικτίρμων· πάντα ταῦτα δύνανται νὰ ὀδηγῶσιν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' οὐχὶ ἐπὶ τὴν δόξαν»· ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν, χάριν τοῦ θριάμβου τῆς ἀρχῆς, εἶνε ἀνώτερος τῶν ἐνδοιασμῶν τούτων τῆς συνειδήσεως, ἀποβλέπων εἰς τὴν ἐπιτυχίαν μόνον, ἀδιαφορῶν δ' ἀν αἱ πράξεις του καταδικάζονται καὶ ὑπὸ τῆς δημοσίας ἠθικῆς καὶ

(1) Il principe 7.

ὑπὸ τῆς θρησκείας· αἷ ἀρετῆ καὶ ἡ θρησκεία εἶνε μέσα, χάριν τῶν σκοπῶν τῆς κυβερνήσεως· εἶνε ἀγαθὴ, ὠφέλιμος οὕσα, ἀλλ' εἶνε ἀπορριπτέως βλάπτουσα· εἶνε προσωπεῖον, τὸ ὅποτον ὀφείλει ἕκαστος νὰ φέρῃ, ἐνδύσθαι δύναται, ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ, ὀφείλει νὰ γινώσκῃ ν' ἀπεκδύηται αὐτοῦ. Ὁ ἡγεμῶν ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ φήμην ἐπὶ ἀγαθότητι, ἐπὶ εὐθύτητι, ἐπὶ εὐσεβείᾳ, ἐπὶ πίστει εἰς τὰς ὑποχρεώσεις του, ἐπὶ δικαιοσύνῃ· ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἀπάσας τὰς ἀγαθὰς ιδιότητες, ἐν τούτοις ὀφείλει νὰ διατελῇ κύριος ἑαυτοῦ, ἵν' ἀναπτύσῃ τὰς ἐναντίας τούτων, ὅταν τὸ καλὴ ἢ ἀνάγκη ὁ ἡγεμῶν, καὶ πρὸ πάντων ὁ νέος ἡγεμῶν, δὲν δύναται νὰ ἐξασκῇ ἀποινεὶ ἀπάσας τὰς ἀρετὰς, διότι τὸ συμφέρον τῆς συντηρήσεώς του τὸν ὑποχρεοῖ συνήθως νὰ παραβιάζῃ τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς χάριτος καὶ τῆς θρησκείας. . . . Βλέπομεν εὐχαρίστως τὸν ἄνθρωπον, ὅποιος εἶνε κατὰ τὸ φαινόμενον, οὐχὶ δὲ ὅποιος εἶνε πράγματι. . . . Τὸ σπουδαιότατον εἶνε ἡ ὑποστήριξις αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ, τὰ δὲ μέσα θέλουσι κριθῆ ἀείποτε ἔντιμα καὶ θέλουσιν ἐπευφημηθῆ ὑπὸ πάντων. Διότι ὁ χυδαῖος τὴν ἐπιφάνειαν μόνον παρατηρεῖ τῶν πραγμάτων, κρίνων αὐτὰ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας.» (1)

Μετὰ τὰς ὑποθήκας ταύτας, τὸν κώδικα τοῦτον τῆς ὑποκρισίας καὶ τῆς δολιότητος, ἀναπτύσσεται ἐν τῷ ὀγδόῳ βιβλίῳ τοῦ Ἡγεμόνος ἡ θεωρία τῶν σκληροτήτων, πάντων ἐκείνων τῶν αὐθαιρέτων μέτρων, δι' ὧν ὁ ἡγεμῶν δύναται νὰ ἐξασφαλισθῇ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ. Ἡ κυβερνητικὴ σκληρότης δύναται νὰ τελεσθῇ διττῶς: ἀγαθῶς ἢ κακῶς (*crudeltà male o bene usate*). Καὶ ἀγαθῆ μὲν χρήσις σκληροτήτων, ἂν ᾖ ἐπιτετραμμένον νὰ ἐκφρασθῇ τις καλῶς περὶ τοῦ κακοῦ, δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἐκείνη, ἣτις τελεῖται ἔφ' ἅπαξ ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀσφαλείας, ἣν οὐδόλως πλέον διαπράττει τις βραδύτερον, ἀλλ' ὅσον τὸ δυνατόν ποιεῖται αὐτῆς χρῆσιν πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ὑπηκόων. Κακὴ δὲ χρῆσις σκληροτήτων εἶνε ἐκείνη, ἣτις κατ' ἀρχὰς μὲν σπανίως συμβαίνει, ἀλλὰ διὰ τοῦ χρόνου μάλλον αὖξει ἢ ἐλαττοῦται. . . . Πάντα τὰ ἀδικήματα πρέπει νὰ τελεσθῶσιν ἀμέσως, διότι ὅτῳ ὀλιγώτερον αἰσθάνεται τις αὐτὰ, τοσούτῳ ὀλιγώτερον καὶ φέρει βλάβος. Αἱ δὲ ἀγαθοεργίαι πρέπει νὰ παρέχωνται βραδέως, ἵνα καλλίτερον καθίστανται ἐπαισθηταί.

Πρὸ παντός δὲ ὁ ἡγεμῶν ὀφείλει οὕτω πως νὰ συζῇ μετὰ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ὥστε οὐδεμίαν περίστασις νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτὸν νὰ μεταβληθῇ εἴτε ἐπὶ τὰ κρείττω, εἴτε ἐπὶ τὰ χεῖρω, διότι, ἐπερχομένης τῆς ἀνάγκης ἐν δεινοῖς χρόνοις, τὸ κακὸν δὲν εἶνε ἐπίκαιρον, ἢ δὲ ἀγαθὴ πράξις οὐδόλως ὠφελεῖ, διότι θεωρεῖται ὡς ἐξ ἀνάγκης προελθοῦσα καὶ οὐδεμίαν ἐπισπῶσα ἐπὶ τούτῳ εὐγνωμοσύνην².

Ἐν τῷ ἐννάτῳ κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου διατυποῦται καθαρώτερον τὸ

(1) Il principe 7.

(2) Il principe 8.